اوم

اے رحمتِ حق کرشدہ ما تاری | اے نور کہ کرد خامہ گلناری
داریم ہمہ نیاز خم بھگوت | در شکرِ سپاس بہ درِ باری

اِنابتہ البشر

مصنفہ

ناچیز بھگوت پرکاش سکینہ چوہری نبکٹو اگونڈہ اودھ

عابری کرد ملک از دہر یا بلہ برتری | زیر خالِ چشم ماند عالم نیلو فری
غوطہ بحرِ تفکر داد ایں دُرِ یتیم | کاشفِ راز حقیقت کرد چندے ہبری

۱۹۳۵ء ←

باہتمام لالہ خیراتی لال گنگا پریس کانپور میں چھپا

سنہ ۱۹۳۶ء

دیباچہ

گر ہیچم و در ہیچ چو خاکستر پا بہ سر
خاکم و لے آں خاک کہ شد فرش وطن را

من ہیچمداں ہیچ کہ نہ دعوائے سخن دانی و نہ دعوائے علم نیز اشتراک عمل کہ برائے لب کشائی بہ سخن آرائی ہیچیاں کہ در کتاب ہذا تحریر شدہ کمال ضرور نیست دارم اگرچہ نسخہ ہذا در سنہ ۱۹۰۴ء مکتوب گشتہ و لے تا دم چوں سر بستہ بہ سپردگی صندوق بود جرأت کجا کہ بر دل آرم البتہ سعی بہیچ کردم کہ کلام ہذا زیر اصلاح آمدہ قابل اشاعت گردد الا بہ ہر کجا رفتم مایوس و بے نیل مرام واپس شدم پروفسران کیننگ کالج لکھنؤ کرسچین کالج کانپور و آخر انجام میور سنٹرل کالج الہ آباد مرجع نسخہ [illegible] کوشش بار آور نہ شد اکثر اوقات نسخہ ہم باز نہ آمد و مولانا ہائے مذکور ہیچ التفات نکردند نسخہ ہذا [illegible] الہ آباد در سنہ ۱۹۱۷ء بہ ایں اعتراض واپس شد کہ تخلص بہ زبان سنسکرت در کتب فارسی زیبائی نماید ماسوائے ایں ہیچ اصلاح میسر نہ شد در سنہ ۱۹۲۲ء دوستے از الہ آباد مطلع کرد کہ چند یاران سرپل بہ کوشش مجموعی اشتیاق از نسخہ ہذا گرفتہ مصروف اند کہ ڈرامہ در زبان فارسی بہ نویسند اگر ایں نسخہ فی الفور اشاعت نیافت اعتراف جدت از دست من رفتہ خواہد شد و لے پند دوستم کافی نہ بود کہ جرأت رو بہ نماید مدام بہ جستجوی اصلاحش ماندم آخرش از این محو مایوس گشتم ہم چناں کہ ہست امروز ہدیہ ناظرین میکنم نسبت تخلص اشارتاً کافی ست کہ اگر "برہمن" در زمانہ سلف مقبول گشت "بھگوت" ہم ممتاز خواہد شد اظہار منشائے کتاب ہذا مختصراً قابل گذارش است حالانکہ استعداد فارسی کمال کمتر بود و لے ولولہ انگیز شد کہ ایران اگرچہ در میدان نظم گوئے سبقت بر ہمہ معاصران بردہ لیکن تا دم ہیچ شکسپیر یا کالیداس پیدا نکردہ چنانچہ چہ جائے لطف و مسرت بودے اگر یک طفل ہندی ایں خامی را تکمیل دادے قادر مطلق جرأت دادہ

تفصیل حوالہ جات کہ از اساتذائی کرام دریں کتاب دادہ ام

۱۔ شعر بیا بیا کہ زندہ مانم بلبم رسیدہ جانم — پس ازانکہ من نہ مانم بہ چہ کار خواہی آمد
۲۔ " مرادردیست اندر دل اگر گویم زبان سوزد — وگر دم درکشم ترسم کہ مغزِ استخواں سوزد
۳۔ مصرع — صبر تلخ است ولیکن بر شیریں دارد
۴۔ شعر خلافِ رائے سلطاں رائے جستن — بخونِ خویش باید دست شستن
۵ " راستی موجبِ رضائے خداست — کس ندیدم کہ گم شد از رہِ راست
۶ " چو با حبیب نشینی و بادہ پیمائی — بیاد آر حریفان بادہ پیما را
۷ " دل بدست آور کہ حج اکبر است — از ہزاراں کعبہ یک دل بہتر است
۸ " اگر ہر موئے تن باشد زبانے — نہ حرف از شکر یہ گردد بیانے
۹ مصرع — در کارِ خیر حاجت ہیچ استخارہ نیست
۱۰ شعر مشکلے نیست کہ آساں نشود — مرد باید کہ ہراساں نشود
۱۱ قول — ہمتِ مرداں مددِ خدا
۱۲ شعر — من ز یاراں چشمِ یاری داشتم
خود غلط بود آنچہ من پنداشتم
۱۳ مصرع — ایں کار از تو آید و مرداں چنیں کنند
۱۴ " — بیا بیا و فرود آ کہ خانہ خانۂ تست

۱۰۔ خادمہ طوائف	مراد از	اشتہائے فعل بد
۱۱۔ خزانہ دار	″	کشادہ دستی برائے فعل بد
۱۲۔ ساقی	″	ہوس
۱۳۔ مرزا عالم	″	وہم و وسواس
۱۴۔ شرابی	″	طبائع فتنہ پرداز
۱۵۔ چوبدار	″	صدائے ہوش کہ انکشاف حقیقت میکنید
۱۶۔ رامشگران وغیرہ	″	حسن و قبیح کہ ہر کس کم و بیش میدارد

مکرر اینکہ دیباچہ ہذا بہ تاریخ ۲۸ جنوری ۱۹۳۳ء مرقوم گشتہ و در این ہنگام امداد بہ صحت و درستی نسخہ ہذا کہ از جناب بابو بنواری لال صاحب بی۔اے۔ایل ایل بی یافتہ ام دائم موجب اظہار شکریہ و سپاس خواہد ماند۔ حق این است کہ عنایات و جانفشانی برادرم ہمت بستہ کہ جرأت اشاعت می نمایم۔

ورنہ من آنم کہ من دانم

ہماں عاجز کلمہ تراش ناچیز

بھگوت پرکاش

یکم۔ نومبر ۱۹۳۳ء

واین کار دشوار گذار از مدد کریم کارساز سرانجام یافت اختراع سرودہائے جدید ترین کہ تماشہ گاہ ہائے دیار ہند احیا کردہ اند قدرے کار دشوار بود الا رحمت الٰہی از فیض نامتناہی بایں طور قادر کردہ کہ نیز ایں مرحلۂ عظیم بہ آسانی عبور گشت امید کہ اوستادان فن موسیقی خامیہا را نزد گذاشت کردہ از قبولیت سرفراز خواہند کرد اگرچہ راقم ہیچمدان از بے بضاعتی خود کمال واقف این صحیفۂ صداقت را اکنوں از جزدان ادب بروں آوردہ پیشکش تبصرہ پردازان میکند و امید وار عفو و عنایت است نسخۂ ہذا اگرچہ بہ لباس تماشہ ملبوس گشتہ مگر در اصل چیزیست دیگر کہ از جوہر معرفت و جواہر حقیقت مخلع واز جامہ انسانیت تا بہ داماں روحانیت مقطع و مجلی البشریت را ایں طور اظہار دادہ کہ بہ ہر نشیب و فراز کہ انسان میگذرد بہ چشمان بصیرت آخر انجام مشاہدہ کردہ متنبہ شود و از کردار بد احتراز کردہ بہ نیکوکاری انگیزد و انکشاف حقیقت کماحقہ یافتہ بہ وصال حبیب حقیقی موصول گشتہ راحت جاودانی یابد چنانچہ

مراد از احباب تماشہ ہیچ ذیل است

۱۔ بادشاہ	مراد از	انسان
۲۔ شاہزادہ	"	روح
۳۔ دانشمند	"	عقل
۴۔ دوست صادق	"	ضمیر
۵۔ دوست کاذب	"	نفس
۶۔ شاہزادی	"	طوہیت کہ ہر فرد بشر درون خود میدارد الا از خود فراموش از و غافل باشد
۷۔ خواص شاہزادی	"	راستی
۸۔ دخت زر (طوائف)	"	بدی
۹ مادر طوائف	"	اشتعال

آمد سروش غیبت بہ تماندلے خوش　　بھگوت مدام نعرۂ حق پر اثر زنم

شاہ - اے پروردگار جہان پرور۔ تو مرا چرا ہمچو پرکاہ گیاہ از دیدہ وری بازداری و پرچۂ پرچۂ کالبد بہ بے پرواۓ بخاک سپاری آہ الہی پسرم ودر دام خرابات خراب وخستہ وذرہ شد بر تقوہ و پارسائی من برجستہ - یا اللہ چہ تدبیر بکار آرم کہ پسرم پاک چوں آتش بیاید بحرم - آہ کسے نیست کہ جد و جہد ساختہ اورا ازیں حرکت مذموم بازدارد۔ واز ورطۂ ہرزہ کاری بدر آرد آفت بلبم رسیدہ جانم تو بیا کہ زندہ مانم۔ پس از آنکہ من نمانم بچہ کار خواہی آمد۔

دانشمند - اے شہریار دولتمدار۔ چرا اینقدر پریشانی۔ گریہ زبانی و کوفت نہانی چرا از بدعنانی طفل اینقدر سرگردانی بفضل خالق دوجہاں و مالک کون ومکاں ایں کار کہ بس دشوار گویند خدام کمترین بہ امداد عقل دوربین انجام خواہند داد و گوۓ سعادت از میدان صداقت خواہند برد۔ گویند ہر جا کہ تریاق بہم رسید مریض نہ مرد۔

شاہ - مرحبا مرحبا۔ ایں کار از تو آید و مرداں چنیں کنند۔ من بسمل را از قطرۂ جانبخش زندہ ساختی دل ناامید را بہ امید پرداختی - برو۔ برو و بکوش و شوق شراب خانہ خراب از دل پسرم بہ فراموش و بیار اینک بہ ثبات عقل و ہوش دوش بدوش۔ آہ نمی دانی کہ تمناۓ خاطرم بودہ کہ اگر شاہزادہ داشتے اوصاف وخصائل ستودہ عقد بہ ملکہ زاہدہ کہ اوصاف حمیدہ وخصائل پسندیدہ دارد ممکن بودے و مایوسی بہ این طور رخ نہ نمودے۔

دانشمند - اے شاہ شاہاں ترا اقبال و دولت فراواں - قدرے صبر ثمر شیریں خواہد داد تانگوی کہ بنیاد بہ آب نہاد۔ اکنوں میروم تا کہ بہ سر براہکاری نشاۓ عالی دوم

{ رفتن دانشمند

باب اول

منظر اول

قصرِ شاہ { موجود۔ شاہ۔ دانشمند۔ رامشگر

راشگر۔ سرود۔ حمد الٰہی

سردارِ جہاں۔ انوارِ مکاں۔ دادارِ جناں۔ دوارِ بتاں۔ اکرام کناں۔ اکرم۔ داور
خلّاق ترا۔ صد حمد و ثنا۔ از درِ من و دنی۔ در زیرِ سپہ و غنا۔ در ہست و فنا۔ غرب و خاور

انیک لیسر ایم حمد صنم۔ و ز لحن نوایم ایں سرگم
سارے گاما پا دانی۔ الحمد سرودے یزدانی
از جان و دلم۔ اظہار کنم۔ پیشِ تو حبیبِ ماہمدم
فکّاں ملکیں۔ تبّاں جنیں۔ خطّاط جبیں۔ رزّاق ہمیں۔ آفاق بریں۔ کردم باور

راشگر۔ سرود۔ در مدح شاہ

شاہا شاہا۔ تو شاہا مدام باش باش

گیتی بسر بر آمدہ در دورِ خویشتن   دولاب شکل چرخ بیک طور خویشتن
آمد فزود تا کہ دہد بوسہ درت   کردہ بلند رائے تو چوں غور خویشتن

شاہا خنگت کند نہ سرکش باش باش

شاہ۔ سرود۔ غزل در حمد الٰہی

یارب دم ہوائے تو شام و سحر زنم   دایم ز حمدِ الٰہی دم تو اگر زنم
اثمار خوشہ دارد اغصانِ بارور   یابم نہ بے رضائے تو گو روز پر زنم
قیدِ صلات و صوم کشیدم لعبد رضا   بر سنگِ معرفت بہ سر و چشم سر زنم
چوں دانہ پسند کنم جاں پسند تو   دل را بہ مجمر تو بہ طور شرر زنم

دوست صادق۔ بار الہا۔ این خود رفتگی۔ ایں دست از جان شستگی۔ عالیجاہا۔ ہرگاہ کہ بہ مقاصد اولی ذویدن کارِ خرد مندان است۔ زبان را بزبانہ سپردن۔ بسنگ از دندان شکستن۔ انگشت بہ دہانِ مار دادن بنیاد بر آب انداختن و دامن باد از مقراض شگافتن یا رپہ اتارِ عنکبوت بافتن۔ دولت بکوئی ذلت در باختن و بہ شراب خانہ بستر انداختن کارِ ہنرمندان نیست (دانشمند خود بخود گوید سبحان اللہ سبحان اللہ چہ خوش گفتہ و دُر ہائے نایاب سُفتہ) علی ہذا صحبتِ اوباش و دوستی از عیاش درپاداش کافی آرد و گردشِ شراب دورۂ بے تاب پیشانی بہ بدعنوانی خارد عاقل از دو سرہ کار نہ دارد۔ غافل......

شاہزادہ۔ خاموش نمک حرام بدانجام خاموش و گیر ناخنِ عقل و ہوش۔ نمی دانی بہ کہ سخن رانی (زدہ کوب کردن) دور دور دور اے بیہودہ مغرور۔

{ بروں آمدن دانشمند و باز داشتن از زدہ کوب

دانشمند۔ عالم پناہ عالی دستگاہ خادم نادم را کافی بہ سزا رسانیدہ۔ اکنوں دست بردارید دا از خون ناحق باز آئید۔ بلاشک گستاخی کردہ سزا ہم کافی بردہ اکنوں...

شاہزادہ۔ اگر ساقی ہستی باقی بدہ۔ وگر نہ راہ خود گرفتہ رفتہ رفتہ برود حجت از شدت مجو۔

{ رسیدن دوست صادق

دانشمند۔ برحق بندگانِ عالی برحق۔ بشنید۔ طبعِ مبارک مکدر مکنید۔ سرود۔ غزل

جامِ شرابِ لعل نمط لالہ فام بود / دل پاش شد بہ قطرہ کہ چوں شیشہ خام بود

در مستی یک پیالہ بقرقم نثار کرد / گفتہ کہ مغفرت ہمہ کاسے دو گام بود

آں غنچہ بعشوۂ جادوگری خورد / ہر مقصد دو بوسہ کہ در صبح و شام بود

خواہی اگرچہ جامِ منوشی۔ بیا۔ بیا / آں قدح نوش کن کہ بہ سہ حرام بود

منظر دویم

شه نشین شاهزاده

{ موجود شاهزاده و دوست صادق

شاهزاده - سروده - غزل

دل پر شوق می جوید شراب ارغوان باشد — که تا چون رند مستانه مکانم لامکان باشد
سبو پر باده پیمانه ز مینا رنگ گلستان شو — خمار جام احمر از جبینان آتش فشان باشد
بیا اینک بده پر تا شط بغداد جامم را — که ساقی یک زبان نوشم که کامم کامران باشد
بیک خواب کبوتر وقف کردم عز و دولت را — که تا هنگام مینوشی نه حائل درمیان باشد
خرابات اکنون خانه خانه سرکار همگشته — که دایم سرفرود آرای بر پیر جوان باشد
پر ده باده بیا بگذشت سر و دم بین فرو رفته — گهی ساقی نه در این هیچ اکنون این آن باشد

ایضاً

ساقیا کجا ای که دیدار نمی نمائی آه این کج ادائی بمن سودائی خوب نیست شیوۀ عشوه گری در دورۀ جهان نمائی مرا مرغوب نیست. شراب های بوقلمون. خم های پر خون. مینا های گلگون. سبو های میگون. از خرابات همچو چشمۀ جیحون بیار. و مرا دم به آر. غنچه لبا اشاره کن که یک کوزه آجوزۀ عالم نماید بمن مگر یک چوزه بیاید. آه. خمارم فرو رفته. غبارم بدل رسته. بیک قطرۀ گلگونی نشسته. از سرور مسرور و پیوسته سازد و مرا بی نیاز نه پرازد اف شعلها در جگر مشتعل. دل از درد و بیقراری مضمحل. بچه گاه خواهد آمد. چه قدر کم خوشامد. بیا بیا که زنده مانم. به لبم رسیده جانم. پس از آنکه من نمانم بچه کار خواهی آمد.

{ آمدن دانشمند در پرده دیدن احوال شاهزاده.

بچه ادر شعاع انر خشم - بر دار سے تمیع شعه ہویدا سے تا امر پر بہ سے
مخالفت سہ موزگانی و اندلیب آں آلی
دارد در رجاحت - وا کنوں دعائے بارے

الیقہ حیف صد حیف دل دیوانه‌ام چو زنده‌ام به یک شمع روئے شمار شد که به سر حرکت شعله سوزنده و عمل جانسوزنده لحه غم و قبضه الم مستولی گشته سر بگریبان کرده شرمسار شد. آه - دلی سه

مرا دردیست اندر حال اگر گویم زبان سوزد
وگر دم در کشم ترسم که مغز استخوان سوزد

الحق - اکنون سکون ناپدید و حزن و ملال مزید در مزید بکسو سپاه باقتضاء که در اعماق خسروانه برمن مدام جاری داده - فرض سے لگار و که از آں غماومتناب رو گرد انی ندارد - دیگر سو جذبات عشق که به ریشه ریشه دل علو و بردم به گرفت دارند و دامن گلیجان را بجو دانه میانند برائے نثار به مجرو فاشعاری تیار و آماده دارند دگر گهائے بیابان عشق هر اشکار پخته میشمارند - وسے آوازهائے حرکات کثیف و اخبارات انحراف از اعمال لطیف صورت وصال شاهزاده از جاده کامیابی دور می افگند و یا او بصد طیش سوال عیش را پراگنده کرده در رگ جان نیش میزنند - آف - اے عالم ناگهانی تو چه میدانی که صاحبان وفا از سنگ جفا بجیان مکدر و اهل صدق و صفا از تعدی تو بجیان ششدر - آه - این بوقلمونی زمانه رنگ جنگ کرده قبل ازیں که جو هم به خردش آید گشته مرد ......

خواص اے ملکه عالیجاه از این گریه دیگا جمع و مساچه سود نبینی که جسم و جان زار زار میگردد و هیچ سود از دود آه شرربار میسر نشود - الحمد لله علیم فتان عنان عقل و فراست که به دوشش همه جهات سیاست از خوبی قسمت گشته پدید

ای شاہ بگیر نوش آئی بادۂ صاف — دارد ئے تاک ترش کہ چیزے حرام بود
بادہ نوشیدن شاہزادہ بہ ایں چند دقیقہ

شاہزادہ۔ غزل سرود

زاں پیشتر کہ تاہم ز کام بود — کو صاحب فروغ جہاں بر لگام بود
برما بہ خویش بگیر دامن تو مئے — اندر وقت و ممتاز خرام اندام بود
با آفتاب روئے تاباں کہ سے نگر — جام شراب ... بود
بگیرید نوش بادہ سرمستی بہ هیچ — هر چه ... کہ ... بود

{ رفتن شاہزادہ

دانشمند۔ افسوس صد افسوس جہاں سرمست است کہ ہمت پست است چناں عاقل و
چنیں قابل کہ نکتہ نکتہ بعیدہ از وجہ شدہ کلام نشنید۔ خبر دیدہ خواہد شدہ اکنوں
بروم کہ تدبیر دیگر کنم۔

{ رفتن دانشمند

منظر سوم

فرودگاہ

{ موجود ملکہ و خواص

ملکہ۔ سرود غزل

دل مائل حسینے بودہ کہ گلعذارے — لیکن بہ ناز و غمزہ در آمدہ نگارے
اندیشہائے خاطر وہم و گمان گشتہ — بودہ کہ باغ تا دم شد داغ کو بہارے
ہر آنکہ بجز بشیریں پنداشتم بہ روزے — چوں نزد تر رسیدم دیدم سر لب آرے
تسکین شد ز خاطر اندوہ شد فراواں — ہر آنکہ نور بودہ گشتہ پدید نارے
دست سخا نظم آغاز کرد اینک — ما مبتلائے گردش گشتیم آفت سکارے

نہ آید۔ شاید کہ زمامِ وحشت بدست تنگ تنگ داشتہ از چابکِ التجائی ایں رہوار را مقصد بہ جادۂ راستی دارید و بجائے مصروفیتِ غم و الم امداد ایں حقیر فقیر از دعائے شبانہ روز بکنید امید کہ درِ اجابت واگشتہ بار یابی یابید و روزِ مسرت و شبِ انبساط بہ بینید۔ اے قدرِ شاہوار۔ یاد دارد۔ ع

صبر تلخ است و لیکن برِ شیریں دارد۔

ملکہ اے بزرگ محترم الاریب صحیح فرمودی از بے صبری ہیچ بدست نہ آید بجز بے سودی ولے اقبال کردی کہ صبر چیز الیست تلخ و حصول تلخی کرا مقبول۔ مرغ زیرک چوں بدام افتاد جملہ عقل و خرد شدہ برباد۔ روح در قفسِ عنصری از بارِ مایوسی ہمچناں لرزاں و ترساں کہ عندلیب نزار در قفسِ آہنی از فراقِ گل و گلزار نالاں و گریاں۔ الا برائے تحفظ جان و ایمان از ایں ورطۂ ہلاکت و عصیان بجز آنکہ مصروفِ دعا بدرگاہِ باری تعالیٰ بشوم۔ علاجے دیگر نہ بینم۔ شاید کہ تیر سہدفِ مراد دوسار شود و دعا در اجابت وا یابد۔

دانشمند شاباش ملکۂ عالم شاباش۔

مشکلے نیست کہ آساں نشود	مرد باید کہ ہراساں نشود

حالا میروم کہ تدبیر اتفاقِ شماتہ تلاش کنم۔

(رفتن دانشمند)

ملکہ۔ سرود۔ غزل

اے خالقِ ارض و سماں گویا سے کن فیکاں توئی

لوح و قلم تحریرِ آں سبحاں توئی سبحاں توئی

خلاقِ انس و جاں توئی نگہبانِ بحر و کاں توئی

داور توئی قادر توئی تاب و تواں امکاں توئی

آمید کہ اکنوں درمان دل دردمندت بہم خواہد رسید۔

ملکہ آہ۔ اے غمگسار دل دردمند و اے انیس خاطر مستمند مذاق از سوختہ و برشتہ مذاق مکن۔ ہر چہ کار خواہد آمد ایں سو آں رکن

خواص حاشا۔ مجالم کہ لب بہ مذاق کشاید مقالم۔ ملکہ عالم ملاحظہ کنید ہمیں سو آید آں بزرگ محترم بہ بینید

(داخلہ دانشمند۔ دیدن احوال ملکہ و گفتن

دانشمند العظمت اللہ۔ ملکہ عالم۔ ایں چہ احوال است کہ موہائے سر پراگندہ و جامہ خاک آلودہ داری و معروف ہستی بہ اشکباری۔ اگر اہل ہوش و خرد ہمچناں زار خواہند شد تحفہ و ضیعہ گشتہ بے بیشہ لاچار۔ خواہند شد۔ اے دختر نیک اختر چہ ایست شایان شان تو نہ کہ ایں احوال گو تو۔

ملکہ راست گفتی۔ اے پیر دانا۔ راست گفتی۔ وے۔ سرود غزل۔

گدازم چوں شمع سوزاں بہ تعبیر یاراں چہ آہے — دلم در پہلوم لرزد بہ دید۔ آرم اگر آہے
تحیر میکنم یارب فلک کردہ چناں گردش — کہ جائے سر فرو زیدن بہ مجلس شاہد ماہے
چو مفتوں کاکلے گشتم چو عشق جہر و تنک کردم — چناں در دام افتادہ شدم ایں لم گاہے
رہا اکنوں ز دام زلف یا قید حیاتم کن — کہ گشتم تنگ از جانم شدہ لاغر خیالی کاہے

بکن بھگوت جبیں سائی بدرگاہ خدا اکنوں
کہ سوئے باب مقبولی ہمیں است و ہمیں راہے

دانشمند در ایں چہ شک ملکہ عالم در ایں چہ شک۔ ولیکن خوب میدانم عنایات شاہ۔ دا بہ محبت یکسو دامنگیر۔ و حزن و ملال از ناعاقبت اندیشیہائے شاہزادہ دیگر سو گلو گیر۔ مگر اے ملکہ یگانہ معمور از فراست فرزانہ۔ صبر و تحمل از دست دادن دل تفاہمائے عقل بہ باد نہادن از صاحب طریقت و راہب حقیقت پسندیدہ

دوست کاذب - بیائید بہ سروچشم اگرچہ است عزم۔
شاہزادہ - بہتر - برو پیشتر

{ رفتن ہردو

منظر دوم

راستہ { آمدن دوست صادق

دوست صادق - سرود
عاقل عیار شدہ - کامل مکار شدہ - عامل بیکار شدہ - نزار شدہ زار -
عابد عیاش شدہ - زاہد بدمعاش شدہ - مورد پاداش شدہ - بار شدہ بار -
خادم لاچار شدم - نادم بیزار شدم - عازم کہسار شدم - خار شدہ خار -
{ آمدن دانشمند
ترسم از خوف خدا - گشتم چوں آہ جدا - کردم نے فرض ادا - نار شدہ نار -
آف سرشاری - بدشعاری - شد بیزاری - از دلداری - خوف باری - کرونہ ناری -
سفلہ کاری - اکنوں جاری - تابعداری - - - - - حار شدہ حار
دانشمند - سرود (مسلسل)
آہ و زاری - کلفت کاری چوں شد تاری - گشتہ عاری زیں لاچاری - وز
دلداری - خدمت گاری - - - - - عار شدہ عار
عاقل انسان بُدہ - صاحب ذیشان بُدہ - شاد و فرحان بُدہ - گشتہ چوں زار - عاقل...
دوست صادق - آہ چہ گویم کہ در چہ بلا ابتلا گشتہ ام - اگر زباں کشایم ترسم کہ خواہم شد شکار
لوم دلایم - دلم دلداری نکند - زبان یاری نکند - و اگر راز پوشیدہ دارم ترسم کہ از
فرض فردی ماتم - عجب خلجان است بہ جانم۔

دوست کاذب۔ شاہزادۂ والاتبار۔ آں مہرِ درخشاں آں نگار است کہ ہر اہلِ دل
ہیچو بگل، دے یک دید بقرار است۔ وچشمے لمحے کہ بہ وجبش افتدم دمک
چشم پیشِ نمنا بانیِ حسن یافتہ ہوش وحواس گم کند۔ بیانِ خوبیِ آں ماہوش
از حیطۂ امکان بروں۔ حقاکہ زبان درد ہان بوسہ نطق وادہ حظِ لطافتِ
خیالِ آں پریجمال یا بد دروں۔

شاہزادہ (قہقہہ زدہ) چہ شک چہ شک۔ دریں چہ شک (قہقہاے دیگر) ہماں
قدر بجاں خراشی کردی دے نامِ زالی ہم نگفتی کہ آں چیست ہستی۔ خاموش
خاموش است از خود فراموش۔

دوست کاذب۔ اے شاہِ فرزانہ ہنر برنگانہ۔ قصور معاف آں را پریزاد قاف میگویند
وسلاطینِ جمجاہ کجکلاہ ہم شبانہ روز بجویند۔ در اصطلاحِ عام او سیمبر را
دخترِ در موسوم کنند۔ ولذتِ شربتِ وصالش از لطائفِ وقت رزند جہا
ہمزدانند بیشتر ازیں کہ بندگان عالی ہجو فرمایند وبہ طعن وتشنیع در آیند
شایدہ کنند تا انکشافِ حقیقت یافتہ خرسند شوند۔

شاہزادہ۔ آہ چہ بولہ بہ دلِ ما انداختی۔ وبہ چہ شوق واشتیاق مرا پرداختی۔ اگر
دوستِ صادق ہستی بگذار چیرہ دستی وعلاجِ دلِ دردمند کردہ بیار
حوام بہ درستی۔

دوست کاذب۔ ایں چہ دشوار شہریار۔ اگر حکم عالی شود بندہ برائے آوردن
آں ماہ رو رود۔

شاہزادہ۔ ندارے ایں خوب نیست کہ آں پری نادانجا آید۔ کاش کہ والد بزرگوار
شہردار گشتہ چشم نمائی فرمایند۔ اگر مضایقہ بناشد۔ تبدیلِ لباس کردہ بندہ
سوئے آں خوبروئے قدم زند۔

کرده بود شراب نوشی بس — اکنون طور دگر عیان گشته
آه بگفت خویش زاری کن — کز وجودت بهمه بیان گشته

دانشمند - لاریب حق میگوئی. مگر این هم درست است که دست از جان بشوئی - غلام وے اینهمه بیباک کلام - شاید که نمی دانی غیظ و غضب سلطانی - نشنیده ای -

خلاف رائے سلطان رائے جستن — بخون خویش باید دست شستن

دوست صادق - افسوس - ندانستم که شما هم کارسے بوده - ورنه بهتر از این بوده که چنین کلام بخلعت انجام خویش تو نه گفتے و دیدار بسبب این شکایت نه شنفتے - لیکن گوینده

راستی موجب رضائے خداست — کس ندیدم که گم شد از ره راست

دامن پاک را از عیب چو کینه و زجه پاک - بردو هر چه در دل آید بگو - پروائے سر ندارم که در این هوائے خیال آیم -

دانشمند - آفرین برخوردار آفرین. استقلال این را گویند ثابت قدوم همین جاده جویند لخت جگر اگر مرا شناخته بودے غیر از ... حال بساط نگاشتے - مرا شاه عالم پناه به همین کار مقرر ساخته اند برائے اصلاح شاهزاده داشته اند - من اینجا به همین نظر آمده بودم که احوال شاهزاده به بینم - مگر حیف که او را نیافتم - اکنون خواهم به جائے که شاهزاده رفته است بروم و به مقصد اصل دوم شراب نوشیدن و بخانه طوائف رفتن صریحاً از بهجت خفتن است و از جان دست شستن - بیا بیا و برائے خدا مرا آنجا برسان -

دوست صادق - اگرچه مدعائے جناب همین است - بنده ادنیٰ خوشه چین است بیائید بیائید گوهر نایاب - از خلاب برون آورده از صیقل صدق و صفا باز جلا نمائید - بیائید -

(رفتن هر دو

دانشمند - برخوردار سعادت اطوار احوال دل بگو - حراسان مشو - کار نیکہ احسن الیست تاخیر مناسب نیست -

دوست صادق - بہتر - حاضر است کمترد بلحن گوید)

آہ یک گنج داستاں گشتہ	آہ یک حرف داستاں گشتہ
شد مسلمان کافر اکفر	پیر یار دگر جواں گشتہ
اُف چہ گویم مہرباں احوال	صوفی از رند ہم زباں گشتہ
از ملایک قطع تعلق کرد	دوستے دہر و گلستاں گشتہ
بیت از مغبچہ چناں آورد	دانۂ خال حرز جاں گشتہ
کعبہ چوں کعب رفت ولپستی	پنج انگشت در دہاں گشتہ
ساغر مے بجائے جاسے سجود	نارہ کش جائے موزناں گشتہ
مردمان نکو برفت وحید	چوں فرومایہ مرد ماں گشتہ
ہر کجا بود چشمہ شیریں	چشمۂ شور و شرزاں گشتہ
عالم و عاقل و امیر و رذیل	در خرابات میہماں گشتہ
ہر کسے مبتلائے عصیاں شد	عفت و عصمت ازیاں گشتہ
پارسائی برفت از عالم	دنکوئی دبال جاں گشتہ
یک جہاں آمدہ بہ گرداب	یک زماں تار بیکراں گشتہ
نوشدارو شدہ شراب بعیم	دخت رزروح عاملاں گشتہ
تف بریں دہر تف بریں عالم	ہر کہ راندہ رجادواں گشتہ
من چہ گویم کہ چوں کنم زاری	آہ - بدنام خانداں گشتہ
مبتلائے لعیم و بد حرکات	زادہ عالی نسب چناں گشتہ
رفتہ بادوستے فرومایہ	بہ طوائف سقیم شاں گشتہ

نوا بے آید نوا بے باید جوا بے شاید کرم نماید

رو گردانی بہ پشیانی ۔ بد اعتنائی ۔ رفتہ جانی پریشانی گشتہ رام ۔ رام ۔ رام ۔

زہرہ جان ۔ سرود ۔ غزل ۔

اگر آں پیکِ سازی پراں آید بریں آید — برائے حرف و بازی مکاں آید کمیں آید
من آں غواصِ بحرِ معنیٔ اسرار گشتہ ام — کہ بہرے پائے بوسیم زناں آید زمیں آید
بیک ناوک کنم چونگ من آں مرغِ پراں را — کہ وجد کمالِ من کماں آید کمیں آید
اگر آید بباید تختۂ مشق ستم باشد — پئے دیدار بھگوت ہیں چناں آید چنیں آید

صاحب جان ۔ سرود ۔

کن آں مردک چورنگ ۔ ازایں ناوک نونگ ۔ فراموشد اورنگ ۔ گہی طلبد نرگیس ۔ زنو معشوقِ چیں ۔ چناں طفلِ طنیں ۔ خیرہ مغزِ لعیں ۔ گاہے طلبد نہ جنگ

{رفتن زہرہ جان و آمدن شاہزادہ معہ دوست کاذب ۔

صاحب جان ۔ اخاہ ۔ الحمد وللہ ۔ بیا بیا و فرود آ کہ خانہ خانۂ تست ۔ اقبال و جاہِ شہریار فراواں ۔ جلال و صلابتِ شاہزادۂ نامدار چوں مہر درخشاں و تاباں ۔

شاہزادہ (علحدہ) شکرِ خالقِ دو جہاں کہ تدبیر مطابق شد ۔ آنزا کہ شوریدہ سر شنیدہ بودم ہمچو آشنائے سابق شد ۔ ولے از بس طرار نظر می آید ۔ قدرے از قربت دیدن شاید ۔

{رفتن نزد پیرزال بہ گمانِ طوائف و حیران ماندن ار صورت سقیمش و بہ نگاہ قہر دیدن صاحب

شاہزادہ ۔ لاحول ولاقوۃ ۔ ایں چہ تماشہ است کہ از کثرتِ غضب بہ تمام جسم رعشہ است شاید کہ دست از جان شستہ کہ کمر بہ چنیں مذاقِ ناپاک بستہ ۔

دوست کاذب ۔ نئے نئے ۔ شہریار دولت مدار نئے مجال کہ ہیچ فرد گذاشت بہ کار سرکار بار یابد بندہ بکوئی گندہ شتابد ۔ والاجاہ قدرے صبر باید ہمچناں زود ی نہ شاید

منظر سوم

صحن خانہ طوائف { موجود صاحب جان (مادر طوائف)
آمدن دوست کاذب

دوست کاذب۔ مبارکباد صاحب جان مبارک۔ بی زہرہ جان کجا رفتہ و بہ این رو بعید گم گشتہ۔ آہ برخیز دہ بچو گرگ باراں دیدہ بہ بالا خانہ بگریزد و زہرہ جان را مطلع بکن از تیغ تیز برائے سیتزہ کہ از گفتار لجاجت آمیز گیرد ہمیں تا جام مسرت گردد لبریز۔ برخیز برخیز۔ ہیمدانی کہ شیر نیستانی در پنجہ بلا گرفتار شد و در مدت مدید ہموار ناہموار شد۔

صاحب جان۔ اللہ اللہ۔ ایں شور اشوری۔ فہمیدم فہمیدم۔ امروز باز آمدہ ای از حرام خوری مرغے زیرک بدام تو فتادہ است دگرگ دستاں شمشیرش رو بروے پیش قبض تو زمین بوسیدہ بہ قدمش نہادہ است۔ برو و بیار آں فربہ دلے ابلہ شکار کہ کباب سیخ شود تیار و پس و پیش بیا شد ر نہار۔

دوست کاذب۔ بہتر۔

{ رفتن دوست کاذب

صاحب جان (خود بخود بہ نغمہ آید) بلبلا شادی واز نغمۂ خوش شاد کنی۔ بگیاں خانۂ ویراں ایں آباد کنی۔ بلبلا .... اہے بلبلا.... { آمدن زہرہ جان

زہرہ جان۔ واللہ ایں پیری و ایں خوش الحانی اللہ اللہ۔ امروز چہ گوئے بدست بردہ کہ ہچنیاں اظہار مسرت کردہ۔

صاحب جان۔ سرود۔ زہرہ جانی۔ تو نادانی۔ ہیمدانی۔ ایں استانی گشتہ خام۔ خام۔ خام۔ ام لاثانی۔ در شیطانی۔ از جوانی۔ دیوانی۔ جستہ بام۔ بام۔ بام۔

شاہزادہ۔ سرود۔

اے جانِ جہاں جانانِ جہاں | پیشِ تو ندارم ہیچ زباں
یکسر دل بہ دل بر بر بر | در دل ز رآیت در در در
معمور شدم تابع فرماں | اینک بشنو سرخیلِ بتاں
تا جاں بسپارم جانِ جہاں | کردیم نثارت کون و مکاں
دیگر بضاعت زر زر زر | اے مایۂ نازِ من دلبر
از وصلت گشتہ از عیاں | گر قلب توئی ام قالبِ جاں۔ اے جاں۔۔

زہرہ جان۔ مخدوم مکرم و جہاں معظم۔ ایں چہ فرمایند۔ خادمہ را نادم نمایند۔ من ادنیٰ کنیز شہریارم۔ و برائے قدم بوسی جناب امیدوارم۔ حالہ بشنو آمادہ برائے لطف بہ دل دادہ تا لیلیٰ بہ شبِ تار بہ فریاد نیاید۔ و شیریں بہ سبو جوئبار برائے آب از غلبۂ تشنگی گریہ نہ نماید (خطاب بہ خلدانہ) اے خلدانہ کجا ای کہ جالِ ساغر دے کمی نمائی۔ و لطفِ شبِ وصال دہی بہ تباہی۔ بیار بیار و بشو مستعد بہ کار۔

[آمدن خلدانہ خواص معہ جام و صراحی

شاہزادہ۔ آہ۔ جانِ جہاں خاموش۔ گذشتہ بکن فراموش۔ من غلام کدام ہستم کہ چوں بلبل در دامِ گل فتادہ از سر سودا ہر دم بہ آہ و فغاں مبتلا شوم (ساغر از خواص گرفتن و نوشیدن۔ رفتن خلدانہ) اے شعلہ رو فرخندہ خو اگر بجائے ایں کلام باعث افسردگی تمام قدرے نغمہ سنجی کردے دلِ زار را از زیادتِ عیش و طرب پر انبساط ساختے (خطاب بہ خلدانہ) آہ خلدانہ کجا رفتی کہ ساغر دیگر نگرفتی۔ بیار بیشمار بار کہ یار در کنار است و خمار بر سر سوار۔

{بردل آمدن خواص معہ جام و صراحی دادن و رفتن۔

(ظاهراً پیرزال خادمه آن ستمگار است و او هنوز اطلاع شهریار نیست) (خطاب به صاحب جان) بی‌بی صاحب جان، زهره جان کجا مانده که تا حال نخوانده.

صاحب جان - بسم الله تشریف آورید. کرم نمائید - زهره جان همچو شعلهٔ جواله بکوه هفته به نشستگاه خود موجود و رسانی هر کسی آنجا مسدود - کاش که درخشنده نگارش و تحسین آبداری کار سهیل تمام کند - و ناچار طعن جور و جفا زنند - گرچه محترم مهمان از بس عزیز - عالی جاه بیائید همراه کنیز.

(رفتن همه)

منظر چهارم

مجلس‌سرای طوائف (موجود زهره جان - آمدن شاهزاده)

زهره جان - الحمد لله - چشم ما روشن دل ما شاد - دولت فراوان و خانه آباد - الله الله این مهر درخشان و تابان و در رو به این دیار خیابان - والله - خوش آمدید و صفا آوردید - ای شهریار دولت مدار این سرفراز کردی - ممتاز کردی که رونق فراق شکستی. سرود -

دلدار دلارا دل آرا		ای ماه پروین مه پاره
گر با دو بدن دلبر آئی		چون صرصر سر سر آئی
یا هم نوره تاقت تو یاره		دلدار دلارا دلدارا
در پهلوی من بنشین به نشین		ای مایهٔ ناز و خوب و حسین
زلفت مشکین عنبر سارا		دلدار دلارا دلدارا
نازت بکشم از نیک ماهی		ور ظلم نه گهه آرم آهی
خوش خوش بخوابیم و بیدارا		دردادر دادر دادارا - دلدار دلارا...

{ آمدن مرزا عالم آشنائے و نشستن بہ گوشہ و
{ تماشہ کردن احوال ۔

زہرہ جان ۔ سرود غزل ۔

بوسہ بر عارضِ ایں ماہ وہ از شیریں سبلے
پاک باشد کہ صفا از اثرِ بد قبلے
روح از کالبدیں رفت بیک پیکا سنے
ہیچ آید نہ بکف گرچہ دوامش طبلے
دوست داری تو اگر دوست یکے دار و بس
تا نہ گاہے شود از یادِ تو یارت صبلے
گیر در کف رنگ سبزہ رُخسار حبیب
بشگفت آئینہ کہ دارد بہاں شیشہ حبلے

{ مرزا عالم از گوشہ بروں آید و تعریف کند
مرزا عالم ۔ الحق الحق چہ سرود کردی کہ مردہ را زندہ ساختی ۔ بیشک عیسیٰ نفس ایستی
زہرہ جان عیسیٰ نفس ایستی

{ مخاطب شدن زہرہ جان
زہرہ جان ۔ السلام و علیک مرزا عالم السلام و علیک ۔ خوش آمدید ۔ صفا آوردید ۔
مرزا عالم ۔ الحمد للہ بفضلی بسیار خوش و خرم ہستم ۔ ولیکن در حیرتم کہ ایں چہ خوش وقت
است کہ روبروئیش حقیقتم پست است ۔

{ برافروختہ شدن شاہزادہ از ایں دخل در معقولات
شاہزادہ ۔ ابلہ ناہنجار تو کیستی کہ ہمچنیں بہ تخلیہ درآمدہ دخل در معقولات دہی و آتش
بہ انبار اشیائے آتش گیر دہی ۔ شاید کہ ساعت گشتہ است حتی کہ آمادہ شدۂ

زہرہ جان۔ جان جاں ایں چہ دشوار کہ ہیں قدر سا امرار۔ بشنید و قدر فرمائید کہ ہمچناں دلگداز است و ہمہ سوز و ساز

الفاً سرود۔ غزل۔

ایں زلف سر فرقت لاریب پُر افشاں است
وز تابش رخسارت چوں مہر درخشاں است
از شربت دیدارت مسرور شدم آخر
در چاہ زقن گویا ایں قند نمکداں است
از حسن گلو سوزت شمشاد خجل گشتہ
محجوب ازیں قامت آں شہر نیستاں است
با مردی جانبازی سینہ چو سپر کردہ
ہر تیغ جفا کند و کم خنجر براں است
شوریدہ سری لاحق بودہ زتپ فرقت
خاک کف پارہ روئے تریاق و درماں است
فایض شدہ از وصلت خرسندم و خندیدم
بر روئے زمیں بھگوت بیشک عجب انساں است

شاہزادہ۔ اعجاز اعجاز اگر اغماز نہ باشد بندہ فرمایش دیگر تراشد۔ ارے خلدانہ چرا شراب نمیدہی شاید کہ بینا شد تہی (آمدن خلدانہ معہ جام)

زہرہ جان (خطاب بہ خلدانہ اشارتاً) زود بینائے دیگر بیار۔ ناہنجار۔ وبہ کفش دہ سر بار بار (سوئے شاہزادہ) حاضر۔ حاضر۔ بہ سر و چشم حاضر۔ اینک نغمۂ دیگر ہم بشنید۔

{شراب دادن خلدانہ و باز رفتن۔

دوست صادق۔ آرے۔ فی الفور

{ رفتن شاہزادہ کشاں کشاں

{ رفتن دانشمند

باب سویم

منظر اول

شراب خانہ { موجود شرابیان و ساقی

شرابیان بسرود

مے نوش عالی۔ بہ شک غزالہ۔ بہ جام و پیالہ۔ نسوزد کہ شعلہ حبیب
چو نرگس چو لالہ۔ لہذا حسن دنبالہ بصحت مطالعہ۔ کند مثل والہ جیب
بسوزد جگر۔ نہ نوشد اگر
نہ حیلہ حوالہ۔ بہ بیع و قبالہ۔ میسر بہ کالا شود۔ ہر دو عالی غریب

منشی صاحب۔ اے مغبچہ۔ ما بچہ کجا رفتی۔ کہ مروارید قطرہائے شراب مئی ناب بہ تار دہان نہ سفتی۔ للہ بیار شراب یاقوتی بدہ کہ تا جاں بہ تن بیجاں آید و دل زار۔ الفرح کشاید۔ الحق شراب عجب ایست کہ بہ موافقت صاف قلبیست۔

شیخ صاحب۔ رم۔ رم۔ رمانی۔ رمانی۔ قبلہ منشی صاحب رمانی۔ آہ ندانی جوہرے کہ طلبی خر موہرے۔ خاصان شراب دلے نہ فہمیدی ثواب۔ اے مغبچہ شیرین سیلیے برائے خدا امکن طلب من حیلے۔ مرا رمانی۔ بل پنہانی بیار۔ تا نہ شود کسے خبردار (سوئے حاضرین تماشہ) اول در خرابات خفیہ نوشیدن و بعدہ از چابکدستاں پوشیدن ہنر ایست کہ بہ نماز روزہ دستیاب نے

از بے ادبی۔

مرزا عالم۔ بس زبان در دہان نگاہ دار۔ ہزار بار انکنند کہ مختار ورنہ چار ناچار نوبت
خواہد آمد بہ سقیم گفتار۔ اگر صاحب شان بودے بخانۂ طوائف نہ آمدے
و عزت بقعر ذلت نہ انداختے۔ حیف صد حیف ....

شاہزادہ۔ کلام احمق نشنیدہ بہ جنگ تنگ تنگ دوید ...... ساقیا یا قیا
بیار کہ بنوشم و بہ جنگ روم۔ اگر کشتہ شوم و جامہ ام از خون سیاہش پوشم۔
تا بہ ہوش آید و باشد گستاخی نہ کند شاید۔

مرزا عالم۔ بس شراب از فرق پا بہ مستانی۔ بخانۂ طوائف آمدن و شراب نوشیدن
و بجا ہای جنگ کوشیدن ... خیال نام و ننگ فراموشیدن ہمہ از ال
اندوہ ابنا است ... خود وشیدن است۔ بہتر کہ بدو کینہ جو

شاہزادہ۔ (در مستی) بہ باب ... بپا است بے حیا۔

(در افتادن شاہزادہ دوست صادق و باز داشتن مرزا عالم از جنگ۔)

مرزا عالم۔ حاضر ... ہمراہم ... بے حیا۔

دانشمند۔ مرزا عالم بس۔ نمی شناسی۔ این ناسپاسی۔

مرزا عالم۔ آہ۔ اے دانائے روزگار محسن و غمخوار۔ معافی خواہم۔ بلکہ تلافی خواہم سعی
بلیغ کردم کہ بہ این کار نہ درشم۔ ولے شاہزادہ در مستی بجنگ آمدہ
بہ کلام ہیچ خیال نہ دادہ۔ خود بقعر ذلت فتادہ و مرا بہ شرمساری
دادہ۔

دانشمند۔ خیر گذشتہ را صلوٰۃ۔ آئندہ را احتیاط (خطاب بہ دوست صادق)
شاہزادہ۔ انجانہ برسان مگر ہمچنان کہ کس نشنود برسان۔

خانصاحب (طپانچه زده) خاموش نمی شوی۔

احسان (جواب طپانچه به طپانچه داده) فراموش نمی کنی۔

{ هنگامه ساختن ایشان و برون آمدن دانشمند۔

دانشمند۔ (خود بخود) حیف صد حیف همه در کیف بے کیف۔ اگرچه یکے صیفِ نبال بدل کرده۔ دیگرے شمشیر دشنام هائے غلیظ از سر بلند برده۔ افسوس صد افسوس این منظر الیست که بهر سو نظام میگزرد دل ریش ریش می شود و عنانِ صبر از دست می رود۔ در این مجمع منشی را بینم که بر تدبیرش انتظام اقلیم منحصر و خانصاحب که به همت و جرأت او جمله مراتبِ سپاه مقرر۔ نیز جناب شیخ موجود هستند که به زهد و تقویٰ جناب مدارِ مذهب و ملت منصور۔

(خطاب به شرابیان) افسوس اے برادران عزیز این چه تمیز که زر دهی و درد سر خریدی، چرا رابطهٔ مادر و پدر فراموش کردی و چرا التجائے ضمیر نشنیدی۔ چرا ندامت نه آمد۔ چرا قیامت نه آمد۔ خرهره۔ خرهره اندوزی و لمحه جان سوزی۔ برائے همیں سفله کاری و برائے همیں خواری۔ کاش که از علم نا آشنا بودے مرا هیچ رنج نه شدے مگر با این همه علم معقول اعمال همچو جهول از برداشت برون۔ چنان نشوم محزون۔ آه۔

باده خواری و به سجّاده به مستی آئی ... سقفِ رضوان بگذاری و به پستی آئی
اندریں عالم افتاد بهانی عمرے ... و نقضا سخت روی باز به هستی آئی

{ رمیدن هر کس۔ دانشمند به جذبه آمده گوید

دانشمند۔ سرود غزل

باده نوشے و طلبگار شرابے عجبے ... زاهد اندوزی این ثواب ثوابے عجبے
عزت و جاه روانت شده یک و صبح ... روح گشته همیں جام شرابے عجبے

دلطف ہفت اقلیم میسر شود دریک قطرہ اگر سرو پہ پیوستہ گرددیہ تا ئے
ونئے۔ آرے (نوشیدن)

چو با جیب نشینی بباده پیمائی　　بیاد آر حریفان بادہ پیمارا

{آمدن دانشمند و تماشہ کردن از گوشہ

غنچہ۔ سردو۔ دارد اگرچہ نوشی۔ از ذوق وگرم جوشی۔ حبابے سرپوشی بربام بام بامم۔
نوشی اگر شرابے۔ شوی ہمہ عذابے۔ در چشمۂ ثوابے۔ از گام گام گامم۔
مصحف اگرچہ خوانی۔ حافظ اگر زبانی۔ زنگاہ بیں نہانی در جام جام جامم۔
من غنچہ جیسنے۔ ام صاحب نگینے۔ بیخانہ سرنہ پینے۔ گلفام فام فامم۔

احسان۔ اللہ اللہ۔ سوی امیراں آکں زمزمہ سرائی۔ وسوئی ساغر بیاں ایں ہیچ ادائی
شاید کہ نابینا ای۔ بہ ہوش بیا وساغر مئے دہا۔ ورنہ تنا گوش تو بجائے
تزئین از زیورات بوقلموں از مالشش پنچۂ بلا گوناں گوں خواہد شد۔

منشی صاحب۔ ایں چہ بلا است کہ دخل در معقولات دادہ۔
شیخ صاحب۔ و بر فساد آمادہ۔
احسان۔ عجب ایست احباب سادہ۔
خانصاحب (کہ تا ہنوز خاموش بہ شغل شراب مصروف) خاموش۔ نابکار۔ ناہنجار
چہ بیہودہ شی گویا کہ بہ بازار سبزی فروشی۔
احسان۔ بس نہ باں رو اور دہان نگاہ دار ورنہ بیک وار خانصاحبیت خواہد
رفت از بیزار۔
شیخ صاحب۔ ایں مردود ہمچنیں خاموش نہ خواہد گشت۔
منشی صاحب۔ بسیار زباں دراز ہست۔
احسان۔ شما ہم خواہید شد پست۔

مستولی نہ تمیز نیک ماندہ و نہ لحاظ اولی۔ کسے را بینم کہ متوالہ شراب کوزہ
عذاب است و کسے را دیدم کہ والہ چنگ و رباب است۔ اگر یکے شیدۂ خون
کبوتر از خندق بفندق آب ناپاک بدہان پاک میبرد۔ دیگرے ہوش و حواس
گم کردہ بہ ہوائے عالم دیگر میپرد۔ آہ۔ الٰہی چناں باران رحمت تو نمی آید کہ داغ
معصیت از دامن شرمساری ما فرو نماید۔ یا اللہ چہ کنم کہ شاہزادہ را بہ ہوش
آدیم۔

(بردل آمدن دانشمند

دانشمند۔ اے نور چشم راحت جاناں بہ چہ بلائے تازہ گرفتاری کہ ہمچناں معروف ہستی
بہ گریہ و زاری۔

دوست صادق۔ اے بزرگ یگانہ و صاحب فراست فرزانہ مپرس حال پر ملال من
مپرس۔ قصۂ من طول طویل است و وقت نہایت نامعقول۔ ہمچناں زبان
کشایم بہ کوائف ناملایم۔

دانشمند۔ تاہم

دوست صادق۔ ہمچناں ہوش کنم فراہم۔ اُف دوستم دوستی از شراب اندوزد و جگرم از آتش
رنج و غضب می سوزد۔ برائے خدا اگر درماں داری بکن رستگاری کہ ازبس پریشانم
از خونباری۔ بہ روز نالہ و فغاں و بہ شب آہ و زاری۔ زخم ایست کاری کہ رو
بہ اندمال نہ نماید۔ نکتہ ایست دقیق کہ بہ ہیچ کوشش رو براہ نہ آید۔

دانشمند۔ مرحبا است بر خود داری یگانہ روزگار مرحبا۔ الحق نمک خوار دوا شعار تو یافتم اگرچہ
بجستجوئے این کس اندریں عالم ہمہ جا تاختم۔ اکنوں گوش بہوش وا کن و التفات
گرد این سخن۔ بعون الٰہی تدبیرے بہ گماں آمدہ است جہت امید است کہ شاہزادہ
بگرود درست۔ گویند لقمان تحصیل عقل از ابلہاں کردہ بود۔ و در جہاں ہیچ باب
گذاشت نادر نخفتہ۔ چونکہ اکنوں اگرچہ ہم بعض از خواص دوست کاذب بگیریم

آه آه نفت بر همه دین و بر آئین و ملل
گر [illegible] آمد [illegible] تعصب [illegible]
[illegible]
[illegible]

مرغ دل ناف بسازند کباب عجبے
می تراشند قلم و جو [illegible] عجبے
[illegible] عجبے
به اجابت که ندادند [illegible] عجبے
{ رفتن دانشمند

شعبۂ دوم

[illegible] { مجوس [illegible]

دوست صادق [illegible] سرود غزل

پناه رب الغفور [illegible] عذاب [illegible]
کمال انسان عقل [illegible] دانش [illegible] گشته
به [illegible] کاری [illegible] آرد [illegible]
به [illegible] فیض [illegible] حرام کرده به باز گشتی
شراب خانه خراب عالم جهان نوشد فهیم نادان
نگر ببین که [illegible] خار و خس [illegible] تار گشته
به چشم عاقل فهیم و دانا [illegible] لعنت [illegible] شد
اگرچه نوشی شراب [illegible] عجیب نوشان

به زمانه [illegible] جهنم سوزد [illegible]
ز عرق غرق [illegible]
به کار [illegible] یک [illegible]
چو زاغ [illegible] گشته [illegible] دارد
ز فرط فرط خوشی که [illegible] شتاب دارد
به بار بار غم و تفکر که زار زار شراب دارد
شکار شکر شراب بوده که سوز سوز عذاب دارد
بدور دور که هر دو عالم [illegible] ثواب دارد
{ آمدن دانشمند و شنیدن از گوشه

[illegible] — به سلطان

آه از یک جام شراب [illegible] عذاب همه فی النار و السقر - آه - از یک جلوه دخت رز
همه [illegible] الهی [illegible] چه شوریست که در دور دور دوره عالم

میناکاری۔ ساغر جاری۔ شد سرشاری۔ در بیداری۔ رحمت باری بر تو حباب یاد باد
نوشی اکثر۔ جام کوثر۔ صاحب برتر۔ ماہ منور۔ دایم شباب یاد باد۔
مورد عتاب نے۔ گاہے عذاب نے۔ خشم و خطاب نے۔ نوشتاب یاد باد۔

{آمدن دوست صادق و نشستن بگوشہ و رفتن رامشگران

شاہزادہ۔ سرود غزل۔

عجیب دلکش و خت رز است محبوبے ۔ ز لطف صاحب ما ام شدیم منسوبے
بیاد غریباں بہ چشم زیردہ قائم ۔ درون شیشہ نہ انداز ما از ان مطلوبے
صدائے قلقل اعجاز از دہن برخاست ۔ مکن اے ساقیا شام ز سحر محجوبے
نماز روزہ بہ مسجد بہ کعبہ ہم رفتن ۔ بوجہ قبلۂ خم خانہ گشتہ معیوبے
در خزینۂ میخانہ پر شد از انبار ۔ سیاہ گشتہ کہ از دخل سوز مکتوبے
شراب آر اے ساقی کہ بادہ پیمائم ۔ بہ رزدار چو خواہی شوی نہ معتوبے

{جام گرفتن و نوشیدن

بداد بادہ کہ فرحت رسید تا بہ مشام ۔ و قلب یاز نگشتہ بہ قلق مقلوبے
بنوش بادہ اگر نوشی بادہ رحمت ۔ کہ تا نہ باشی اے جگوت بہ ہر مجوبے

{نزد آمدن دوست صادق

دوست صادق۔ بجا فرمودی شہریار بجا ارشاد کردی۔ و لے اگر اجازت باشد خادم ناچیز ہم عرض کند ہر کہ در دل دارد۔

شاہزادہ۔ الحمد للہ۔ دوست من خوش آمدی و صفا آوردی۔ بعد از عرصہ بسیار بینم شاید کہ فراموش کردی کمتر بینم۔ بگو بگو ہر چہ در دل داری بگو و احساں مشو

{تسلیم کردن دوست صادق و گفتن۔

دوست صادق۔ ابیات۔ بہ تحت اللفظ۔

وحصولِ مقصد بہ صد حسن و خوبی بکنیم۔ اگر جرات کنی و کمر ہمت بندی چہ عجب
کہ بہ یابی خرسندی۔

دوست صادق۔ بزرگوار ازیں چہ بہتر۔ خادم تابع فرمان است مقرر۔

{ از جیب برآوردن تصویر ملکہ و نمودن دوست صادق و گفتن۔

دانشمند ۔۔ در نظم بہ طور رباعی۔

ای مایۂ ناز عاقل و دانا　　　　ییں پیکر حسن و قامت رعنا
بادیدہ جمال محو کن یارت　　　　معدوم شود کہ عشقِ خم خانہ

دانشمند۔ اے مشیر باتدبیر بگیر ایں تصویر و بر موقع پیش روبرے شاہزادہ کن۔ چون
کارگزاری دریں است کہ اورا بہ ایں کار آمادہ کن۔

دوست صادق۔ اہا ہا۔ خیالِ تو بیشک پاکیزہ است و تدبیرت دوشیزہ۔ کہ آغاز
البتہ دشوار می نگاسد و لرزہ بر اندام آرد۔ اگر فضل الٰہی شامل حال شود
بندہ بصد شوق دود۔

دانشمند۔ ہمت مرداں مدد خدا۔ کمر بند از دلِ خرسند۔ بس یکبار ایں آئینہ از نگاہش دو
چار کن و نشانہ دوسار خواہد شد بہ پلک زدن۔

دوست صادق۔ بسم اللہ۔ قسمت آزمائی کردن است پُر ضرور۔ شاید کہ روبصحت آرد رنجور۔

{ رفتن ہر دو

منظر سوم

محل سرائے شاہزادہ { موجود شاہزادہ رامشگران دست و دو کاذب
رامشگر۔ سرود۔

دورِ شراب باد۔ شغلِ کباب باد۔ چنگ و رباب باد۔ باد۔

ہمیں رہا اے دوستی و طریق یکجاں ودو پوستی است۔ افسوس۔

دوست صادق۔ خاموش۔ اے از خود فراموش۔ چوں از اسرار آگاہ نیستی کیستی کہ دخل در معقولات دہی۔ بہ ہوش باش۔ جائے ادب است۔ مکن ابلہی۔ ایں پیکر آں گرامی قدر است کہ پئے دیدارش تا دم کسے ہمت نہ بستہ و کاش جرات نمودہ سر بر آستانہ شکستہ اگرچہ ہیچ نمیدانی ولے سخنے رانی۔ بیشک عجب انسانی۔

دوست کاذب۔ (علوار) حیف صد حیف ایں شگوفہ خوب نہ شگفتہ ایں گلِ نوبیجا رُستہ تیرہ چہرہ خواہد شد۔ یار زندہ و صحبت باقی۔ ہمیں مینا وہمیں ساقی۔

شاہزادہ۔ (خطاب بہ دوست صادق) یارم۔ لاچارم۔ اگر دوست ہستی تدبیرے کن آزادم بخیرے کن۔ ورنہ نوبت بجاں خواہد آمد۔ اگر نتیجہ فکرِ تو الفور نہ شد بر آمد

دوست صادق۔ اے آقائے نامدار کامگار۔ کمترین بہ خدمت مدام معمور۔ تاہم عبورِ مراحل منازل قدس دشوار جملہ بصیری بکار۔ چنانکہ صاحبِ تصویر از بس پرہیزگار است دادار اندیشہ تو شاں سخت سخت بیزار۔ لہٰذا باید کہ جناب اولاً از ایں کار فرشعلہ و تنفر وافر کنند۔ پس از آں جملہ عادات بہ انتخاب کردہ پاک خاطر کنند آنگاہ البتہ اُمید خواہد شد کہ دست بدست رسی یا بہ معشوق تو شاید ورنہ سعی بیکار است و کامیابی دشوار۔

شاہزادہ۔ آہ ایں نصیحت بجز فضیحت ہیچ ندارد۔ دیدہ و دانستہ ایں سخنانِ ترش بچشان آں زباں آرد۔ شاید آں روز فراموش کردی کہ بار ملامت بُردی۔

دوست صادق۔ عالیجاہ ہر اینچہ گفتہ ام حرف بحرف درست است۔ اگر باور کنی بندہ برائے خدمت تیار و چاق و چست است۔ ورنہ جملہ ہمت پست است۔ ہرگاہ دیدی کہ روز روشن و شبِ تار۔ مرد نیک و بد کارہم بغل و دوسار بودہ اند و انجام بخیر نمودہ اند۔

دوست گفتی اے ماہ منیر بدر الدہر | ہمانا وارد ایں دخت رزیک جبینے چہر
مگر بہ مثل آں دختر کہ ملکۃ الملکیت | کہ مار زلف ندارد بہ سر عیاں بہ زہر
چنانکہ دختر رز داشت دام بر تذویر | و بر زبان و لوح دلش سیکنے سحر
حسیں ایں است کہ دارد نہ مثل در عالم | بہ اوج عالی زند موج بیں کہ جنبش بحر

{ برآوردن از جیب و نمودن پیکر تصویر ملک

شاہزادہ۔ (بیک نگاہ فریفتہ گشتہ) آہ۔ ظالم چہ صنعت بے نظیر بر پرچہ حریر پیش کردہ کہ دل ودین بیک نظارہ ماہ پارہ بردہ۔ دل بیدل شد عشق کامل شد۔ بدش رنگ گل بیک کشش بلبل را از بیابان و زار بہ بیابان آورد کہ نوک خارہائے دلخراش کف پار از تاکہاے بیباک لالہ زار کرد۔ آہ دختِ رز از ایں چہ نسبت دارد۔ گویا کہ پیش تیغ بید یغ کارد۔ اے یار غمگسار اکنوں چہ تدبیر کنم کہ دلدار و دلربائے یابم۔ اُف۔ ہیچناں بتیابم کہ رفتہ شد خوابم۔ افسوس بایں تصویر خیالی ہمیں قدر بیتابی حالی۔ پس اے دوستان وہم نشینان الوداع۔ اے رفیقان وہم جلیسان الوداع۔ الوداع۔ الوداع صد ہزار بار الوداع بار بار الوداع۔ گل و گلزار الوداع۔ در و دیوار الوداع۔ الوداع اے یار غمگسار الوداع۔ { دیوانہ وار آمادہ شدن کہ بروں رود مانع شدن دوست صادق

دوست صادق۔ اے شہریار دولتمدار ایں گریہ و زاری و ایں بیقراری چہ ضرور۔ چرا میشوی ہیچناں رنجور۔ اولاً ایں تصویر پیکر خیالی نیست۔ بلکہ عکس است از مرتبت عالی دو دیش ناممکن الحصول نے و جبل الزہن کہ بہ مایوسی شوی در پے۔ سعی باید کرد کہ رفع گرد و درد۔

دوست کاذب۔ جہانپناہ عظمت دستگاہ۔ للہ در خیالِ خام پیوستہ مشو۔ کہ ایں نباشد کارِ نکو۔ بہر یک پیکرِ تصویر ہیچناں دیگر (سوے دوست صادق) مرحبا۔ بیشک

ملکه - مگر مشاهدهٔ شما چه گوید - به هوش و حواس است یا بدحواس -

خواص - به ظاهر قدرے کبیده خاطر نظر می آید ورنه بطور و تیورش بدمست نمی نماید -

ملکه - تاهم به این طور تنها آمدن نه یا بیابانی خواستن مشکوک ضرور است - و لے انکار هم دشوار - بهتر برو و بیار - اے انیس غمگسار -

(رفتن خواص)

ملکه - سرود - غزل (خود بخود)

چرا در صحن این باغے شنیدم کوس ویرانی　　چرا من مردمے صالح چشیدم تیغ برانی
چرا عاقل شده مجنون به صحرا رفت دیوانه　　چرا در دامن هامون کشد اندک پریشانی
صبا از دامن کهسار در سوئے بیابانے　　شگافی دامن لاله چرا در صحن بستانی
تپیدن بلبلان بر گل مفتون تر شد اشتعل پروانه　　نه درس نغمهٔ دلکش نه خواندم گه شمعدانی

(آمدن شاهزاده)

بگو بھگوت چه سحر آورد سوئے قفس طوطی را　　ز گفت شکرین شیرین لب لعل بدخشانی

شاهزاده - سرود - غزل -

بسا شیرین لبے دیدم چشیدم پے نه رمانی　　بیا ساقی بیا اینک که نوشم دور لاثانی
بر زلف لیلی مجنونم به طرهٔ طره پا بندم　　چه پرسی حال مدهوشان که گفته در پریشانی
ربودی دل بیک گردش ز چشم نرگس شهلا　　عنایت اے بت بدخو بکن یک بوسه ارزانی
بهار باغ دو روزه بیا پے آه میگذرد　　به بخت خویش میگریان گل تر در پریشانی
بصد الحاح میجویم عنایات تو اے بھگوت　　زهے فرخنده طالع قبول افتد اگر ثانی

ملکه - مرحبا - مرحبا - این گل دیگر شگفت به مشتری خریدار چیست مگر واضح ماند که ملت شما میخواری و سرشاری است مذهب ما عبادت و پرهیزگاری چنانچه مصالحت مابین به این بعد المشرقین همچنان ممکن - والله کمال کردی که اظهار خیال کردی - بیشک صاحب کمال فردی الآ سوال این است که مردی یا مخنث آواره گردی - اگر مردی اظهار همت مردانه کن و ترک مینا و پیمانه - در این

شاہزادہ ۔ خیر اگر سعی در امکانِ تو نیست چہ چارہ ایست ۔ اگر ممکن باشد مرا بہ باغ آں گوہر شب چراغ برسان و بعدہ مرا بہ تقدیر من بعد ازاں ۔

دوست صادق ۔ بہ سر و چشم بشرطیکہ بصورت ناکامی نہ شوم مورد خشم ۔

شاہزادہ ۔ بخشیدم و مشکور گردیدم ۔

دوست صادق ۔ بیائید و آرایش تقدیر نمائید ۔

{ رفتن ہر دو

باب چہارم

منظر اول

ریاضت گاہ

{ موجود ملکہ و خواص

ملکہ ۔ سرود غزل

ہوائے عالم بالا چناں مؤثر شد — کہ ہر بہیچ بہ نظرم خسیس و کمتر شد
بصوت خالق اکبر صدائے اللہ ہو — بمرغ روح کہ لاہوتیم میسر شد
نگاہ باز بباید اگر بہ او گویم — بروکہ نرگس شہلا سفیہ و بیہ تر شد
صدائے قلقلِ مینا بہ مغ گذارو بدہر — کہ عین چشمہ بدبین چشم ساغر شد
بدلق پوشی احرام من بخواہم رفت — کہ رند مست ہم اکنوں بہ خاک ماہر شد
بسنج نور از معرفت بیا بہ بنج — نوائے نوشِ تو بلبل نہ سیر اخضر شد
زفیض فیض الہی بگشت نور الدہر — بہ ہر رتبہ بھگوت بہ بیہ کریر تر شد

{ آمدن شاہزادہ و بار خواستن ذریعہ خواص

خواص ۔ ملکہ عالیہ درجات برتر و اقبال بستہ کمر بہ در ۔ امروز یک گلِ نو شگفتہ است و غنچہ بے بہار بستہ ۔ شاہزادہ یکہ و تنہا بر دروازہ آمدہ امید باریابی میدارد و ہیچ حیلہ نہ پذیرد ۔

ہمچناں نیز بارہم کہ در پہلوے خود خارم چیست صد حیف ایں زندگی بیکار شد۔ یار
اغیار شد۔ نا قابل درماں بیمار شد۔ افسوس صد افسوس ۔

من زیاراں چشم یاری داشتم خود غلط بود آنچہ من پنداشتم

{ دیوانہ وار رفتن شاہزادہ

منظر دوم

شاہ راہ

{ آمدن شاہزادہ بحالتِ دیوانگی

شاہزادہ ۔ سرود

دادم ۔ دادم ۔ دل را بہ بتے ۔ آہو چشمے ۔ افسونگر ۔ گردیدہ کئے عالم ۔

{ داخلہ دانشمند و دیدن احوالِ شاہزادہ از گوشہ

گشتم گشتم ۔ بے سر و تنے ۔ مفتوں یعنے بے بال و پر بیکار من زارم
آں شام و سحر با دیدہ تر لبس خونِ جگر یارم ۔ دادم ۔ دادم

{ بردل آمدن دانشمند

سرود

دانشمند	شاہزادہ
چہ شدہ چہ شدہ بخدا بہ مرا	بد ہا ۔ بد ہا ۔ مرا ماہِ لقا
شدہ ہوش چناں گم	نمیدانی تو ایں لم
چناں زار شدی زار	دلم گشت کہ بیمار
بسرا بسرا بخدا بخدا	بد ہا ۔ بد ہا ۔ مرا ماہ لقا

دانشمند ۔ برائے خدا لکن چوں و چرا ۔ احوالِ دل بگو تا کہ خاینہ بمرام باشد ۔ وجہت ہیچ شب
بے ماہ بیرونق گشتہ و شیشۂ دل اثنل گورنہ گل شکستہ در دیغ دیغ خواہد شد و ابر نیساں
بے آبیاری میغ خواہد شد ۔ بگو ۔ بگو ۔ صاحبزادہ اکنوں ہیچ حیلہ مجو ۔

شاہزادہ ۔ آہ ۔ چہ میپرسی اے فقیر دانا تیر انداختم و سینۂ تہ سید بہ نشانہ ۔ اکنوں حالتِ نمانہ

ریافت نگاہ کسے کہ ہمت لبت مراد بیافت وگرنہ بجائے رستگاری بفوہ مساری پرداخت

شاہزادہ۔ بجا فرمودی ونمودی صورت بیہودی تسلیم کہ فردہ نگاہت قابل تعظیم است مستحق تکریم۔ ولے نہ شنیدی کہ دل بدست آور کہ حج اکبر است یہ از ہزاراں کعبہ یکدل بہتر است۔ بیشک افعال من نالایم بودہ و اعمالِ شما قابل ستائش و ستودہ ہمیں امر اگر بغور توجہ ہی بہ لحظہ بار آئی از بیہودگی۔ چنانکہ صحبت نیکوکار و رہبری یار مرا پاک و صاف خواہد کردہ۔ فع خواہد شد ہمہ ملال و گردہ اگر زیست خواہی مرا مدد بہ تباہی۔ وصائل دیگر اختیار کردن آسان بود و شکستن ایں ہمہ بیہود۔ لیکن از ندوے دل تمنائے است کہ سنگِ بنیادِ محبت بہ فروتنی بہ نہادم نہ از غرور و تعلی۔ شایانِ شان تو اے ملکہ جان ایں است کہ از جا مہ اعزاز کنی مخلع۔

ملکہ درست فرمودی کہ از خوشنودی مرا بہ ایں طور آزمودی۔ ولے خیال نکردی کہ زلف تو بار سنبل و تار۔ ابرو و تلوار۔ چشم و چشمہ آبشار۔ زنخداں و انار و دست و چنار۔ ہر کو ہار گو یکساں۔ مگر کجا ہم شد ند کہ جناب عالی برائے رستِ بیلی دوند۔ آرے شما دلدادہ شراب خانہ خراب مست در صحبت چنگ و رباب و بندی از خرسندی بخت و طالع بہ عشقِ حقیقی و الہ۔ ممکن کہ صحبت نیک بدکار را دست نہ از و بنیادِ مسرت بصد شوکت اندازد۔ مگر امتحان از غطرہ پاک نیست طبیعتم متوحش میگردد بیباک نیست۔ چرا کہ امکان ایں ہم دارد کہ صحبت ناہموار عوا را بصد جائے فگار د۔ انصاف کن زہر و تریاق یکجایاں بہم شوند و رشتہ الفت محبت وا کنند۔ اے دانشمند۔

شاہزادہ (از بار یابوسی بخود گشتہ۔ خود بخود) آہ۔ یا الہا چہ کنم کہ بہ ترحم آید صنم۔ اگر ایں را گذارم یارائے دم زدن ندارم۔ و اگر آنرا گذارم دل را از نشتر غم فگارم۔ آہ

کار نفس بلند شدند۔ مقاصد دل مستمند رو براہ آمدند۔ و نیز خوب میدانم کہ ریاضت دشواراست و نفس کثیر مکار۔ آہ۔ رباعی

این نفس شکارگاہِ انسان است   انسان ز شکارِ نفس حیوان است
ہر آن کہ ندید شست دام تزویر   ہر جادۂ راست او را پنہان است

تشخص را در پنجۂ این عیار بیچاناں بیکار گردد کہ قرے حلم بدست صیاد شکار باشد دمے کہ بروں مے آید مار اشکار ساز دو لحظے کہ دروں میرد چہار سو غبار انبا شد حتیٰ کہ دیدۂ دل نابینا شدہ معذور گردد و از معصیت ہا رخ نہ ورزد۔ مگر اے صاحب فرماں پروردگار انسان را از عقل و شعور برائے ہمیں تمیز مزین کردہ کہ مبتلا نہ گردد در پنجۂ شیاطین در پردہ و نفس بدلگام را عمیز دادہ بیچاناں قابو کنند کہ گاہے بہ سرتابی نہ دود۔ عمل دروں و بروں نفس راست گردد و دیدۂ دل از کورچشمی باز آمدہ و از نور حقیقت منور گشتہ انکشاف راز سرمدی یابد۔ لہذا برخیز برخیز اے فخر خلقت الٰہی برخیز و مہیز را بدست مضبوط گیر و وحشی را رام کردہ بہ فتراک ببند بیچ نخچیر۔ چرا کہ ہمین است جادۂ کامگاری دہمیں آرد آخر انجام رستگاری۔ لہذا اے تخت جگر رجوع بکن بہ جناب باری تا کہ شوی زینت شہریاری۔ آرے لب لباب زندگی در چند کلمات ذیل بیچاناں مسنون کردہ است کہ دل ہر بیدل جرات یافتہ کمر ہمت بستہ است۔ رباعی۔

نفسے کہ درون رود ممد حیات است   نفسے کہ برون رود مفرح ذات است
در پنجۂ نفس۔ قید۔ بدبختی   یک نفس بہ قبضہ آمدن نجات است

شاہزادہ (علیحدہ) بیشک درست فرماید۔ این فقیر نام خدا کوزۂ آب حیات نماید۔ ہمہ عمر بہ مے نوشی گذاردم ولیکن نفسے بہ راحت نہ شماردم۔ افسوس از بس غلط بودم کہ تا ہنوز ہیچ پند نشنودم۔ ہنوز وقت است کہ از حالت خود عبرت گرفتہ بہ [illegible]

بیزار کردہ است۔ گویا کہ زندہ بدست مردہ است۔

شاہزادہ۔ سرود۔ غزل۔

اے ناصحا چہ پرسی احوالِ دل فروشاں   از طعنِ مشتری ہا ہر قاش شد خموشاں
من مبتلائے عشقِ یک دختِ رز بہ بودم   اکنوں ہوائے دیگرم گشت گرم جوشاں
اکل و شراب بودہ معشوقۂ ماہجبیناں   افتادہ ہوش آورد لیکن زعشق ایناں
وصلش بہ شرط مشروط جامے بکف بگیرم   ہم بہر وصل شاں گردم نہ گاہ کوشاں
بھگوت چہ راہ گیرم ہر چند کہ زندہ دارم   ز تیغ روئی ہر دو گشتم ز نعن پوشاں

دانشمند۔ سرود۔ غزل۔

الٰہی خاطرِ ما گر بہ عشقت مبتلا گردد   دلِ تاریک از نورِ علیمش صدق و صفا گردد
وے از بادہ پیمائی نہ ہر کس را تمنا گردد   قبائے جامہ سرکش ہمہ چاکِ عبا گردد
اگر خواہی دلِ تاریک روشن از ضیا گردد   بہ بادہ کہ ماہِ نو طلوعِ کفِ سما گردد
نہ میں ہیچ پیالہ خواری شرابِ ارغواں آرد   کہ عزت حرمت و جاہ و حشم چوں خاکِ پا گردد
عبث بھگوت ہمہ عالم شدہ شیدائے دختِ رز   ندانستم چناں ہر کس بدورش آشنا گردد

شاہزادہ۔ (خود بخود) الٰہی ایں سودائی از کجا آمد کہ کارِ من اہم می سازد۔ و بہ نصایحہ بیکار پردازد (خطاب بہ دانشمند) اے پیرِ فقیر از پندہائے عبث چہ سود۔ و بچہ کار نمودی زود و بر و بر و اے پیرِ فرتوت برو کہ حواس تو مخبوط است و ہمت من پست

دانشمند۔ صاحبزادہ بر فساد آمادہ مشو۔ و از راہِ راست بہ راہِ سقیم مرو۔ تو از نسل جہانداری۔ قبائے جہانگیری بپوش و برائے تسخیرِ اقلیمِ معصیت بکوش ورنہ اگر الفتِ دختِ رز نکنی از دل فراموش غنچۂ دل نخواہد شگفت بہ ہیچ جوش و خروش اگر عشقت صادق است و شریعت وصال میخواہی دامنِ جرأت بگرداں و ترک کن ایں ہمہ گمراہی۔ ہرگاہ تا کہ جملہ اعمال کردہ زد گشتند و برآنہا

همواره مرا کن ز کرم گستری خویش — معمور ز نصرت مرا از مکر و ریا کن
جا عالم ناسوت ده و حالہ بہ لاہوت — در شغل جہاں فوق بہ فوقان عطا کن
بھگوت مشو مایوس کہ آں خالق اکبر — مقبول دعا کرد بصد شوق وفا کن

{ رفتن شاہزادہ

منظر سوم

خلوت گاہ { موجود شاہ و چوبدار

شاہ (خود بخود) سرود۔ غزل

الہی از شور و شر زمانے دلم کہ درد کمال دارد — غم و الم تا گزیدہ گشتہ مدام اضمحلال دارد
بداد انسان ظن نکوئی خدا آختہ بہ سفلہ کاری — کسے بدارد چو نیک خصلت چو ہم ز خیال حال دارد
کفت تا سعت شبے بپا الاں بروز لیکن تعاصی زراں — بہ نکتہ نکتہ تمام عالم کمال جائے سوال دارد
ہماں کہ بودہ بت شکستہ اند آشنا فی بر سپہ مغزی — ببین ز خیرہ سر جبینہ سیاہ حسن جمال دارد
بکن بپا الہی بھگوت بفیض گشتی کہ نیکو کارے — کشاد بر تو در عبادت مجال بہر مقال دارد

{ آمدن دانشمند و خواستن باریابی

چوبدار۔ اے شاہِ شاہان شوکت و جاہت فراواں۔ دانشمند بہ دروازہ آمدہ باریابی میخواہد اگر اجازت باشد غلام آں صاحبِ تدبیر را اینجا بیارد۔

شاہ۔ آہ۔ فی الفور۔ فی الفور۔ { رفتن چوبدار۔ آمدن دانشمند۔

شاہ۔ اے پیر دانا چہ کردی۔ ملول آمدی یا خرسندی۔

دانشمند۔ سرود۔ غزل۔

دلم اے تاج تاجداراں بحفظ ایزد منان دارد — شدہ خب و سوز ظل گستر ترا بہ امن و امان دارد
بفیض رب الغفور پسرت شراب قسمتی بداد مطلق — بفیض فیض الہی اکنوں بہ نیکو کاری گمان دارد
بدل تا سعت بجان کاہش بمعصیت دل براز متنفر — صدا کہ توبہ توبہ توبہ وا آو برا فغان دارد

آئینہ پاک گردم از خصلات بہائم۔ تا نہ گشتم مستحق لوم و لائم۔ بیشک انسان مشت استخوان از بس کمزور سینہ دارد و نفس سرکش در شگافِ ناف وفیئہ کینہ دارد مگر آں فتاح و قادر مطلق فتح خواہد داد و آں کریم کارساز از بہر عروج آں بے نیاز کردہ کلاہِ عفو و عطا بر سرِ من خواہد نہاد (خطاب بہ دانشمند) اے پیرِ دانا و صاحب فراست یگانہ راست گفتی و غنچہ دل شگفتی۔ پردۂ غفلت از چشمان بصیرت افراشت و آں شافی مطلق درمانِ عقیدت بہ زِل رنجورِ من انباشت۔ بیدہ دل و انگشتہ در نوش کندہ دیدہ ایں نوشتہ۔ رباعی۔

ہر نفس کہ کس حریص و آزی دارد ۔۔۔ ہر شخص کہ نفس نفس ساحلی دارد

آید بر او رہ دو دوست آید نہ ۔۔۔ ایں دو بہ حیات و موت بازی دارد

الحمد للہ از رہبری تو امروز سرفراز شدم و عزم محکم ساختم کہ دستارِ معرفت بہ سر نہادہ اکنوں بہ منازلِ ریاضت قدم زن شدہ ممتاز شدم۔ اے خضرِ راہِ من و علم از تہ دل باسپاس و شکریہ معمور شد و ہدایات جناب بہ سر و چشم منظور۔

دانشمند۔ زہے نصیب۔ شکرِ خدا کہ تیر بہ ہدفِ مراد رفتہ و مذبلہ تختۂ زعفران گشتہ۔ الحمد للہ کہ پیمانہ شکستہ و پیمان ننگ آمادہ جنگ شدہ کمر بہ ہمت بستہ (خطاب بہ شاہزادہ) صاحبزادہ شاباش شاباش ایں کار از تو آید مرداں چنیں کنند۔ اکنوں بجا بر و و معروف ریاضت بشو۔ و من میروم کہ تدبیر شادمانی تو کنم { رفتن دانشمند

شاہزادہ۔ در جذبہ آمدہ سرود کند۔ غزل۔

پیش درِ درگاہِ خدا آ و دعا کن ۔۔۔ مسجود شدہ عرض بعبد صدق و صفا کن

تا عمر نکردی تو ہمے حمد الٰہی ۔۔۔ ہر انچہ فرو داشتی انگاہ ادا کن

شوریدہ سری عیب و عصیان و تکبر ۔۔۔ زیں پنجہ افتادہ اے غفار رہا کن

در خانۂ تاریک بمانیم شب و روز ۔۔۔ اکنوں دلِ تاریک منور ز ضیا کن

ملکہ (خطاب از خواص) اے دوست جان نثار۔ اے یار مددگار چہ خبر۔

خواص۔ اے صاحب سیادت سرفراز و ممتاز۔ اخبارات ہمچناں لطیف رسند کہ روح تازہ و دل خرسند کنند۔

ملکہ این معما در فہم من نہ آمد۔ صاف بگو تا مشام جان ہم تازگی یابد۔

خواص۔ ملکۂ عالم خوش باش و بشو شاد و بشاش۔ خدائے قدیر دعائے دیگر شنید و ثمر ریاضت شبانروز بہ نخل کرم الٰہی دمید۔ گویند شاہزادہ حرکات باطلہ ترک نمودہ پیشانی منت بہ کمال صدق و صفا بہ آستان سروری سودہ۔

ملکہ اے ہمدم و ہمساز و واقف راز راست میگوئی یا کنی دلجوئی۔

خواص۔ حق است یا حق۔ قدرت مدد کردہ و شاہزادہ خود بخود ایں سوے آید و دیدہ بچشم خود مشاہدہ کنید۔ نام خدا ایں ہماں بشر است بگوئید۔

{ آمدن شاہزادہ مرتاض صورت

شاہزادہ۔ سرود۔ غزل۔

ہمچناں پوشیدہ کردی ماہ پر تنویر را — در کمند زلف آوردی کشاں نخچیر را

دوش من در خواب دیدم باز و شاہیں در قفس — نا ہدا خواہم بداں تم معنی و تعبیر را

مبتلائے عشق مجنوں وار سرگشتہ شدم — کوچہ کوچہ آزمودم بارہا تقدیر را

گہہ نہ تسکیں یافتم در شور و شیوں آہ آہ — نو بہ نو ہر روز کردم صرف گو تدبیر را

بھگوت الکنوں گشت بیں رحمت الٰہی موجزن — آخر بیا برخوان بر ایں آہ پرتاثیر را

{ کرسی نہادن خواص و نشستن۔

ملکہ۔ سرود۔ غزل

ہمچناں اللہ آمد رحم چرخ پیر را — چوں جدا از گل بکردہ خار دل انگیز را

مژدہ باد صبا آخر شنیدائی بلبلا — فصل گل آمد بیا بر سنج خوش تقریر را

گر ربود دو سرِ الٰہی کدام دار د بجز الٰہی ۔ نو دخت رز گو شدہ نفر بدست دیگر عنان دارد
پو عشق یک خت ماہ طلعت شدہ است ازو عالم فراواں ۔ براہِ سوزاں شرر فشانے چناں ز بانہ زبان دارد
اے کرم گستر شدہ حبیبے بہ داد خواہی بدہ مرادم ۔ بصد ترحم بہ بخش بھگت کہ شاہ تابے توان دارد

شاہ ۔ شاباش شاباش۔ الحق کمال کردی کہ گوی از میدانِ شجاعت بردی۔ از کجا جا آرم کہ شکریۂ تو بسپارم۔ مگر این چہ خبر نکبت اثر است کہ طبع با زہم مکدر گشت۔

دانشمند ۔ ای شاہ ذی وقار مشو بیقرار۔ خدائے آمرزگار شاہزادہ والا تبار را بہ عشق ملکہ زاہرہ مبتلا کردہ و جملہ حرکاتِ مذموم را از دل و دماغش مفقود نمودہ۔ چونکہ ہمیں تمنائے جناب بودہ۔ امید کہ بندگانِ عالی خواہند شمار این را کارِ ستودہ۔ بفضلی آں مسبب الاسباب ملکہ را ہم والہ و شیدائے شاہزادہ ساختہ است و خاکسار بہر آستاں بوسی برائے ہمیں کشود کار آمدہ است امید کہ جناب دستِ شفقت دراز کردہ بہر دو را امتحانہ خواہند کرد۔ تا جوشِ عقیدت نہ گردد سرد۔

شاہ ۔ آہ چہ خوش سوز کیست کہ خبر مسرت اثر بگوش حق نیوش آمد۔ و جملہ اندوہ بے پایاں کہ بدل مستولی بود۔ ہمچو حرفِ غلط از لوحِ دل بہ لمحہ صاف گشتہ اکنوں چشم سرور از مسرتِ جاودانی آشنا۔ ہماں ملکہ عالم کہ مرا از خویشان خویش میداند و آوازۂ کوسِ معرفت تا بہ فلک ساند شیدائے برخوردار من شدہ ولخت جگر من بہ آں سرو قد فدا۔ اللہ و اکبر بخدا۔ ازیں چہ بہتر (خطاب بہ دانشمند) لے عاقل زمانہ و اے ستونِ آستانہ " اگر ہر موئے تن باشد زبانے ۔ نہ حرف از شکریہ گردد بیانے " الحمد و للہ در کار خیر حاجت ہیچ استخارہ نیست۔ حالا برو و بہ سر انجام شادی خانہ آبادی بدو۔ { رفتن دانشمند

منظر چہارم

ریاضت گاہ { موجود ملکہ و خواص

ملکہ - بہتر اے نیک اختر {رفتن ہر کس

منظر پنجم

قصر - دار العمارت {موجود. شاہ - درباریاں و نشستہ رامشگر

رامشگر - سرود - پروردگار - پروردگار - ظلِ سبحانی - بفرقِ سلطانی - بکن ارزانی تو لیل و نہار

کہ شاہاں سرائیم بہ طرفہ ترانہ - زلحن یگانہ ہزار - پروردگار ......

بہ رقصے در آئیم کہ بیند زمانہ بہ حیرت یگانہ دیار - پروردگار

{آمدن شاہزادہ و ملکہ ہمراہ چوبدار

شاہ - آہا ہا۔ نورِ چشم راحت جان آمدہ۔ اللہ تعالیٰ فضل نامتناہی کردہ۔ تبارک اللہ ملکہ عالم ہم آیند۔ دگر ہر مراد از نخلِ امید بروں نمایند - بیا بیا و مسرت افزا کہ ایں روز سعید پس از انتظار بسیار دیدم - بگوئید بگوئید - خوش آمدید - صفا آوردید -

سرود - الحمد للہ بخیر ہستیم و دعا گوئیم {نشستن بکرسی

شاہ - اے رامشگراں - ایں خاموشی و از خود فراموشی - از ایں روزِ نو روز چہ بہتر خواہد شد کہ نغمہ کنی و رقص نمائی - بکنید صف آرائی بصد رعنائی کہ بدید آید قدرت الٰہی -

رامشگر - حاضر اے حضورِ انور حاضر - سرود - آمد فصلِ بہار - گلعذار - گلعذار - گلعذار - گلعذار - گلعذار آمد فصل

- حق سبحانی - مہربانی - کن ربانی - جاودانی - پروردگار - آمد فصل

غنچہ لب بستہ دہاں بیں کہ درخشاں گشتہ — فرقِ ریحاں پئے پابوسی پرافشاں گشتہ
برقِ محجوب بس از شوخیٔ دنداں گشتہ — از لبِ لال خجل لعل بدخشاں گشتہ

گرد لیل و نہار گلبار - گلبار - گلبار - گلبار - گلبار - گرد لیل و نہار - آمد فصل

شاہ - اے دانشمند نیکوکار - یار و مددگار - ہمیں وقت فرخندہ فرجام را از دست دادن خوب نیست طبع مسرت آگیں را مرغوب نیست. باید کہ مہر و ماہ را بیک برج بیارم و بخدائے دو جہاں را بسپارم -

طوطی شیریں سخن باید کند آباد بزم | تو چرا در گوشۂ می چینبانی ایں زنجیر را
بادۂ عرفاں بالاخر گشت ای ملکت نصیب | نسبت مینا دے شد ہر کہ شکر و شیر را

شاہزادہ۔ اے آرام جانِ ناتواں و اے سرورِ مہوشاں۔ ای باعث مسرت جاودانی و اے مالکِ ملکیت نہانی۔ شکرِ خدا کہ مشکل حل شدہ و آں غفارِ مطلق و شافی برحق روح تازہ کردہ۔ اکنوں شاید کہ بدرگاہِ آں مجیب الدعوات چند کلمات دوگانہ برخوانیم کہ بدل وجان بہ حرکات گذشتہ پشیمانیم۔

ملکہ۔ الحمدللہ۔ الحمد شاہا از کرامات قادری و شفاعات نادری نیم جاں را حیات دادہ و خرمی و شادمانی دستیاب شد بے اندازہ (خطاب بہ خواص) اے انیس مسافر یار دلنواز عرصہ گذشت کہ غم غلط نکردی حالانکہ بہ علم موسیقی فردی۔

شاہزادہ۔ بیشک۔ بیشک از ایں ساعت سعید بہتر نخواہی یافت کہ از سرود مسرود سازی و از اظہار جوہر رقص و سرود مارا اکنی راضی۔

خواص۔ بسر و چشم اے صاحبانِ جاہ و حشم۔ سرود ہمراہ رقص۔

تائم ترنم تارا را تا دیم تنا نادر دا سا۔ آں سرود بر تر بحر و بر آں کاشف از نور رسید۔ اینک بسر ایم ترانہ۔ در دا در دا در دا دارا۔

ہزاراں خوشہ دیدم گل بر بزم غنچہا دیدم | مگر معشوق مثلِ تو نہ ہرگز مہ لقا دیدم
تمام عالم بہ سودائے تو معشوق دربادیدم | ترا شیدا اگر نامِ خدا آں کبریا دیدم

در دا در۔ دا در دا دارا۔ تائم ترنم۔ { آمدن چوبدار

چوبدار۔ جہاں پناہ عظمت دستگاہ۔ شہنشاہ یاد فرمودہ ہر دو صاحبانِ موجودہ چنانچہ برلے ترسیل ایں فرمان واجب التعمیل۔ خادم حاضر است پے تسلیم۔

شاہزادہ۔ بسر و چشم۔ بسر و چشم۔ ملکہ عالم پدرم یاد فرمودہ شاید کہ بخت یاوری نمودہ بیائید و تعمیل حکم فرمائید۔

دانشمند۔ اگرچہ شہریار ایں سرپرستی فرماید عین تمنائے دل برآید۔

شاہ۔ بہتر بہتر اے دانشور {فرود آمدن از تخت و دست ملکہ و ولیعہد بہم آوردن۔

رباعی اے رحمتِ حق کہ شد بہ ما تاری اے نور کہ کرد خانہ گلناری

باشند چو مہر و ماہ در عالم ہر دو زعطائے شفقت باری (رفتن ایں بہ تخت)

شاہ۔ ایں روز روز برات است و قابل جلسہ و تکلفات۔ رامشگراں بفقو آیند و بجوہر نمایند

رامشگر۔ سرود۔ سر در برتر اللہ اکبر ہر دو افسر دارد باہم شاد

تا بسر ایم۔ عود نوا ایم خوب ستایم راحت دایم باد

گل گلزاری۔ باغ و بہاری فضلِ باری بر تو تاری باد

زنچھن چھنن۔ چھنا چھن بکن۔ مہ و ماہ نو در ایں انجمن

بیا گوش کن ہمیں خوش لحن۔ کہ سرود کرد فہیم فن

بھگوت۔ برکت۔ رحمت۔ شفقت ہمہ خداداد۔ سرود برتر

پیش آمدن شاہزادہ و ملکہ و سرود کردن بر انجام و تکلفات

زندگانی۔ و پردہ فرود آمدن پس پشت۔

ہر دو۔ سرود۔ غزل۔

آخر سرورِ سرمدی کردہ عطا کردہ عطا — محفوظ کرد از ہر بلا فضلِ خدا افضلِ خدا

بیزار تن از جان بُد خود جان در غلیان بُد — و مسا زبد نکو ریا پُر از خطا پُر از خطا

چشمِ بصیرت کور بُد بودیم یا من در گور بُد — کردیم بر خود روز و شب جور و جفا جور و جفا

اے وائے بر ایں حال ما گوید کند چوں چشم وا — بیدار گشتہ از دعا صبح و مسا صبح و مسا

اے خالقِ دیر و حرم چوں بخش بھگوت از کرم

ہر کس بگوید مرحبا صلے علیٰ صلے علیٰ

خاتمہ